

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

УДК 323.21

Газізов М. М.

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА:
ДОСВІД КРАЇН ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ**

У статті проаналізовано ключові вектори реалізації державної політики у контексті її розгляду як важливого чинника модернізації суспільства. Розглянуто особливості реалізації державної політики у процесі модернізації країн перехідного типу, які мають низку відмінностей від розвинених країн. З'ясовано специфіку інституційної та комунікативної складових державної політики в системній модернізаційній стратегії. Показано важливу роль світоглядно-ідеологічної царини реалізації державної політики для поставторитарних і посттоталітарних країн на прикладі здійснення політики декомунізації. Висвітлено особливості безпекового вектору державної політики, визначено можливі труднощі та проблеми на шляху впровадження модернізаційних перетворень.

Ключові слова: державна політика, політична модернізація, демократизація, декомунізація, країни перехідного типу.

Модернізаційний дискурс є одним із провідних напрямів політологічних досліджень вже не одне десятиліття. Цьому є багато пояснень. По-перше, модернізація і постмодернізація залишаються ключовими векторами цивілізаційного розвитку людства щонайменше третє століття поспіль. По-друге, для країн перехідного типу, до групи яких належить і Україна, проблематика модернізації стає де-факто завданням державного розвитку № 1, від успішності виконання якого залежить майбутнє національного державотворення. По-третє, модернізаційний дискурс має міждисциплінарний характер, завдяки чому окреслені дослідження стають предметом наукової уваги фахівців у багатьох царинах соціально-гуманітарного знання. По-четверте, ще досі тривають і можна припустити, що триватимуть ще не одне десятиліття, дискусії щодо визначення найбільш перспективних моделей модернізаційних перетворень для тієї чи іншої країни, для того чи іншого регіону світу на певному етапі їх розвитку. Безперечно, перераховані вище пояснення не вичерпують весь перелік причин надзвичайної актуальності досліджень модернізаційної тематики.

Для України, скажімо, питання модернізаційних перетворень, як зазначалося вище, є питаннями державницького розвитку. Власне, для нашої країни роль і значення саме держави та її базових інститутів у процесі національної модернізації важко переоцінити. Тому метою представленої статті є висвітлення ключових векторів реалізації державної політики у контексті її розгляду як важливого чинника модернізації суспільства. Окрема увага звертається на особливості реалізації державної політики у процесі модернізації країн перехідного типу, які мають низку відмінностей від розвинених країн. Завданнями дослідження є: 1) з'ясування специфіки інституційної та комунікативної складових державної політики в модернізаційній стратегії; 2) визначення важливості світоглядно-ідеологічної царини реалізації державної політики для поставторитарних і посттоталітарних країн на прикладі здійснення політики декомунізації як частини модернізаційної стратегії; 3) висвітлення особливостей безпекового вектору державної політики та можливих труднощів і проблем на шляху впровадження у життя модернізаційних перетворень.

При підготовці статті були використані передусім праці вітчизняних науковців останніх років, присвячені висвітленню тих чи інших аспектів здійснення модернізаційних перетворень у країнах перехідного типу, зокрема у поставторитарних і посттоталітарних державах. У цій групі джерел варто виокремити роботи аналітиків Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, С. Кульчицького та С. Міщенко, групи дослідників Інституту всесвітньої історії НАН України за редакцією А. Бульвінського,

С. Бульбенюк та Ю. Манелюка. Окрім того, автор у процесі висвітлення досліджуваної проблеми взяв до уваги напрацювання відомого американського есеїста і науковця Н. Талеба, які в останні роки мали неабиякий резонанс у колах політичних і соціальних аналітиків.

У чому ж мають полягати своєрідні «точки відліку» аналізу державної політики як чинника модернізації суспільства, особливо для країн перехідного типу? У представленій розвідці спробуємо окреслити кілька відповідей на дане питання.

Аналізуючи труднощі і складнощі здійснення системних, а подекуди, навпаки, несистемних перетворень модернізаційного спрямування, варто зауважити, що надзвичайно важливим питанням постає закріплення на конституційному, або принаймні на нормативно-правовому рівні, форми державно-територіального устрою країни та похідних від неї характеристик держави як особливого політико-правового інституту і провідного суб'єкта модернізації загальнонаціонального масштабу. Адже саме таке закріплення забезпечує національний внутрішньополітичний і внутрішньосоціальний консенсус у суспільстві, без якого будь-які спроби модернізаційних змін приречені на невдачу априорі.

За словами авторитетних вітчизняних аналітиків – фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, – запорукою успішної модернізації, з одного боку, є гармонізація загальнодержавних і регіональних економічних та політичних інтересів. З іншого боку, держава має визначити та чітко окреслити принципи політичної інтеграції і консолідації суспільства, як: 1) державний суверенітет; 2) державна мова; 3) форма державно-територіального-устрою; 4) зовнішній вектор політичного й економічного розвитку; 5) загальні політичні і правові засади державного будівництва [1, с. 11]. Таким чином, одним із чільних завдань державної влади у процесі реалізації національного модернізаційного проекту, особливо у країнах перехідного типу, є політична інтеграція і консолідація суспільства як міцне підґрунтя для процесу розгортання подальших реформ.

Окреме місце в умовах функціонування інформаційної цивілізації займає комунікативна складова державної політики. Сьогодні політика все частіше, і не без підстав, порівнюється з шоу-бізнесом, тому й державна політика має багато в чому наслідувати правила гри у цій специфічній царині людської діяльності. Одне з головних правил шоу-бізнесу: запорука успішності проекту – його максимальна публічність, якомога ширше висвітлення у ЗМІ та соціальних мережах. Тому не є дивним, що державна політика, аби стати ефективним чинником модернізації суспільства, має ставати максимально транспарентною, налагоджувати постійний діалог із громадянами, пояснюючи їм важливість і необхідність тих чи інших модернізаційних перетворень. С. Бульбенюк та Ю. Манелюк пропонують використовувати для аналізу комунікаційної стратегії державної політики в її модернізаційному аспекті такі неолоксми, як: «е-держава», «е-демократія» (демократія інформаційного суспільства в умовах розвинутої е-держави); «е-урядування» (система органів виконавчої влади в е-державі), «е-парламент» (особливості функціонування вищого органу законодавчої влади в е-державі), «е-вибори», «е-плебісцит» та «електронна петиція» (розкривають функціонально-процесуальні аспекти діяльності е-держави та її взаємозв'язку як з традиційним, так і з мережевим громадянським суспільством). Базовим принципом функціонування е-держави, на думку цих науковців, «є принцип транспарентної комунікації» [2, с. 44].

Отже, роль державної політики як чинника модернізації суспільства нині має полягати також у створенні умов для максимальної публічності державно-управлінських рішень та заходів, спрямованих на реформування суспільства загалом або окремих його підсистем. Адже без цього уявляється неможливою легітимізація модернізаційних перетворень на рівні масової суспільної свідомості, конструювання обрису реформ й образу реформаторів як творців успішного національного майбутнього.

Державна політика у процесі модернізації суспільства має реалізовувати надзвичайно складну управлінську функцію – соціокультурного моделювання та планування розвитку країни. О. Валевський характеризує її як стратегію державного планування, що включає

поняття «соціокультурна детермінація політичної дії», «стратегічне мислення», «стратегічна еліта», «стратегічна культура» [3, с. 30, 35]. На наше переконання, при висвітленні феномену державної політики як чинника модернізації суспільства слід зосереджувати увагу на управлінсько-стратегічному значенні держави як базового політико-правового інституту. Саме держава не тільки визначає стратегію модернізаційних перетворень, але й надає інституційні гарантії їх реалізації.

До прикладу візьмемо демократизацію – найбільш виражений у сучасному світі політичний напрям модернізації поставлоритарних і посттоталітарних країн. Без інституційних гарантій державного характеру впродовж кількох останніх десятиліть не відбулося жодного успішного демократичного транзиту у світі. «Інституційні гарантії демократизму державно-правового режиму становлять спеціальну систему правових інститутів, умов і засобів, а також юридичних механізмів забезпечення демократизму державно-правового режиму, що уможливають його розвиток і відтворення основних властивостей», – зазначає Т. Дроботова [4, с. 11]. Надання з боку держави дієвих інституційних гарантій демократизму зокрема та модернізаційних перетворень у цілому має стати, на думку автора, основою системної державної політики насамперед у країнах перехідного типу. Адже важко не погодитись із твердженням групи українських дослідників про те, що «загальною проблемою у перехідних суспільствах (невиятковий і вітчизняний випадок) є нестійкість і непослідовність конституційного процесу та вплив політичної кон'юнктури на ефективну роботу базових політичних інститутів» [5, с. 4].

Держава як провідний суб'єкт модернізації, державна політика як важлива і необхідна складова модернізаційних перетворень у сьогоднішньому надзвичайно динамічному, непередбачуваному світі, де поняття «політичний ризик», «чорні лебеді» (за Н. Талебом) [6; 7] і т. ін. звично увійшли у політичний лексикон, має стати гарантом нехай і відносної, але такої затребуваної суспільством стабільності. «Поширення імітаційних форм демократії, реалізація реформ під зовнішнім тиском і контролем, постійна загроза автократичного реваншу, створення штучних бар'єрів для легітимного виходу на політичну авансцену молодих (не обов'язково у сенсі віку, а в сенсі досвіду перебування в інституціях політичної системи) соціальних акторів» [8, с. 271], – це той, далеко не повний перелік загроз, які постали нині перед країнами перехідного типу на шляху реалізації модернізаційних перетворень.

Провідна роль державної політики у здійсненні модернізаційних перетворень, окрім царини державно-інституційної має потужні ресурси спрямувати і в розвиток царини світоглядно-ідеологічної. Адже такий необхідний для успішного модернізаційного проекту фундамент як національна інтеграція і консолідація твориться насамперед у головах громадян – в їх світогляді, свідомості, громадянській позиції та поведінці. Окремим завданням державної політики у названому контексті є таке реформування державних і суспільних інституцій, яке дозволило б соціуму на рівні масової свідомості звільнитися від стереотипів і міфів минулого (найчастіше – авторитарного та/або тоталітарного). «Потрібне переосмислення історії і відмова від ширих або некритично сприйнятих оман, облудних цінностей, хибних переконань», – зауважують С. Кульчицький та М. Міщенко [9, с. 5].

Саме з такою метою у групі посткомуністичних країн під егідою держави та в царині здійснення політики декомунізації були створені особливі інституції – Інститути національної пам'яті та/або Комісії з примирення. Найбільш показовими прикладами діяльності таких інституцій в межах реалізації успішних проектів системної модернізації є, на переконання більшості зарубіжних науковців, країни Балтії, Польща, Чехія. Прикметно, що в названих країнах подібні державні проекти мали різні моделі реалізації. Так, у Польщі державна політика декомунізації у рамках системної модернізації держави і суспільства здійснювалася масштабно і покроково: шляхом люстрації та суду над колишніми агентами комуністичних спецслужб; через відкриття й оприлюднення матеріалів архівів останніх; через прощення тих, хто співпрацював зі спецслужбами з примусу. Найгучнішим акордом стало викриття співпраці з комуністичними спецслужбами національного лідера сучасної

Польщі та її экс-президента Л. Валенсі. Специфікою державної політики у вказаній царині в Чехії стала відмова від заборони Комуністичної партії з одночасним відкриттям архівів спецслужб та створенням значно пізніше неурядової організації, яка адмініструє роботу секретних архівів. Чеський історик П. Вагнер так пояснює подібну модель державної політики: «Президент Вацлав Гавел був переконаний, що немає проблем із політичною і економічною реформами. Найскладнішою буде проблема реформування наших думок». Естонія – та країна Балтії, яка стала піонером у розгортанні державної політики декомунізації – пішла шляхом визнання і закріплення на законодавчо-нормативному рівні періоду перебування країни в складі СРСР «окупаційним режимом», втім без карного засудження колишніх функціонерів радянських спецслужб та інших силових органів [10]. Останні кілька років подібний вектор державної політики реалізується і в Україні. Втім, у нашій державі суспільного консенсусу щодо діяльності Українського інституту національної пам'яті так і не досягнуто. Отже, й оцінки успішності системних модернізаційних перетворень в Україні ще ставити зарано.

Хоча окреслений вектор державної політики викликає дискусії і в науково-академічному, і в громадському середовищі, його позитивні наслідки для політичної модернізації поставторитарних і посттоталітарних країн є беззаперечними. Скажімо, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина нині перебувають у фазі консолідації демократії, оскільки за низкою параметрів (верховенство закону, чіткий поділ влади, впливове і незалежне від держави громадянське суспільство, демократична конституція, плюралізм політичних акторів та інститутів, дотримання прав людини і політичних прав, свобода ЗМІ і політичних асоціацій) вони загалом відповідають критеріям «сталих демократій» [11, с. 68].

Ще однією, надзвичайно важливою «точкою відліку» аналізу державної політики як чинника модернізації суспільства, особливо для країн перехідного типу, є безпековий вектор. Адже національна безпека, з одного боку, є необхідною умовою функціонування держави і суспільства, а, з іншого – однією з базових функцій держави. На наше переконання, з упевненістю можна стверджувати, що модернізацію суспільства варто розглядати як комплекс системних перетворень, покликаних зміцнювати національну безпеку та унеможливити зростання загроз щодо неї різноманітного характеру. До того ж, витоки появи потреби у модернізації та витоки загроз національній безпеці мають спільну природу. О. Власюк називає її «асиметричною взаємозалежністю», що формує нерівномірний розподіл сил, породжує загрози національній безпеці, спричиняє нові конфлікти [12, с. 16]. За таких умов державна політика має дотримуватися балансу між національними інтересами та необхідністю модернізаційних перетворень, пов'язаних з цим вимог відкритості національної політичної, економічної і соціокультурної підсистем суспільства.

Безперечно, що впровадження тих чи інших заходів і моделей державної політики в процесі модернізації суспільства може бути ускладнене виникненням певних труднощів і проблем. В. Тертичка виокремлює три основні групи таких проблем. Перша – проблеми комунікації. Наприклад, розпливчате та неоднозначне формулювання цілей і завдань політики; недостатнє інформування виконавців на місцях та широкої громадськості. Друга група – проблеми координації: неналежна внутрішня координація у суб'єктах впровадження політики; слабка координація між цими різними суб'єктами; невідповідність між будовою організацій і організаційною культурою та завданнями впровадження політики. Третя група – проблема конфліктів, а саме: конкуренція і конфлікти між суб'єктами впровадження політики; суперечливі вимоги та очікування у різних виробників політики; несприйняття політики соціальними групами, на які вона спрямована [13, с. 116-117].

Звісно наведений перелік проблем і труднощів на шляху реалізації державної політики як чинника модернізації суспільства не є вичерпним. Тому, на погляд автора, подальші розвідки з окресленої проблематики мають бути присвячені висвітленню цього аспекту наукових досліджень, а також питанням профілактики і запобігання труднощів у процесі реалізації державної політики під час розгортання модернізаційних перетворень та вивченню ефективних моделей здійснення такої політики.

Використана література:

1. Політичні проблеми сучасної України : аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України / НАН України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 600 с.

2. Бульбенюк С. С., Манелюк Ю. М. Провідні напрями змін політологічного дискурсу на етапі розгортання «п'ятої інформаційної революції». Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Випуск 21. С. 42-47.

3. Валевський О. Л. Державна політика в Україні : методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : Монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.

4. Дроботова Т. Державно-правовий режим в Україні: зміст, ознаки і основні тенденції розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. н. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2011. 19 с.

5. Динаміка політичного режиму в Україні (прогнозний аспект) : Аналітична доповідь. За заг. ред. О. А. Фісуна; Регіональний філіал НІСД у м. Харкові. Харків : Золоті сторінки, 2011. 116 с.

6. Талєб Н. Н. Чорний лебідь: Про (не)ймовірне в реальному житті. Пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2017. 392 с.

7. Талєб Н. Н. Антикрихкість. Пер. з англ. Київ : Наш Формат, 2018. 408 с.

8. Бульбенюк С. С. Транспарентність і конкурентність в умовах демократичного транзиту в сучасній Україні. Суспільно-політичні процеси. 2017. № 1(5). С. 263-276.

9. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи. Київ : Центр Разумкова ; Вид-во «Заповіт», 2018. 232 с.

10. Грицун Р. Декомунізація у Європі. Досвід Польщі, Чехії та Естонії для України. Трибуна. URL: <https://tribuna.pl.ua/news/dekomunizatsiya-u-yevropi-dosvid-polshhi-chehiyi-ta-estoniyi-dlya-ukrayini/> (дата звернення: 24.05.2019).

11. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: Монографія / За ред. А. Г. Бульвінського ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. 288 с.

12. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибрані праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

13. Політика в публічному управлінні: Навчальний посібник / І. С. Бондар, В. Г. Горник, С. О. Кравченко, В. В. Кравченко. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2017. 200с.

Gazizov M. State Policy as a Factor of Modernization of Society: Experience of Transition Countries

The article analyzes the key vectors of the implementation of state policy in the context of its consideration as an important factor of modernization of society. The peculiarities of the implementation of state policy in the process of modernization of transitional countries, which have a number of differences from developed countries, are considered. The specificity of the institutional and communicative components of the state policy in the system modernization strategy is revealed. The important role of ideological and ideological sphere of realization of the state policy for post-postitarian and post-totalitarian countries is shown on the example of implementation of the policy of de-communization. The features of the security vector of the state policy are highlighted and possible difficulties and problems on the way of introduction of modernization transformations are determined.

Keywords: state policy, political modernization, democratization, decommunization, transition countries.